

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

THE PRINCIPLES OF SOCIAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Освіта є універсальним та інтегрованим засобом соціальної реабілітації дитини-інваліда. У кожному суспільстві існує спеціально створений освітній простір, що містить традиції й науково обґрунтовані підходи до навчання дітей різного віку з психофізичними вадами в умовах родини та в спеціально організованих освітніх установах. У статті розкривається освітній принцип соціальної реабілітації дітей із психофізичними вадами, визначено особливі освітні потреби дітей із порушеннями в розвитку.

Ключові слова: аномальна дитина, соціальна реабілітація, освітній принцип соціальної реабілітації, умови застосування реабілітації засобами освіти.

Образование является универсальным и интегрированным средством социальной реабилитации ребенка-инвалида. В каждом обществе существует специально созданное образовательное пространство, содержащее традиции и научно обоснованные подходы к обучению детей разного возраста с психофизическими недостатками в условиях семьи и в специально организован-

ных образовательных учреждениях. В статье раскрывается образовательный принцип социальной реабилитации, определены особые образовательные потребности детей с нарушениями развития.

Ключевые слова: аномальный ребенок, социальная реабилитация, образовательный принцип социальной реабилитации, условия применения реабилитации средствами образования.

Education is a universal and integrated social rehabilitation of the disabled child. In every society there is a specially created educational environment that contains tradition and science-based approaches to teaching children of all ages with mental and physical disabilities in the family and in specially organized educational institutions. The article deals with the educational principle of social rehabilitation, special educational needs identified children with disabilities.

Key words: abnormal child, rehabilitation, educational principle of social rehabilitation, conditions of use rehabilitation by helping of education.

УДК 364.4.-053.2

Федорова О.В.,
к. пед. н., доцент
кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Концепція спеціальної освіти осіб із психічними й фізичними вадами в Україні визначає провідні її напрями на найближчі роки та перспективу з метою створення системи безперервного навчання осіб із психофізичними вадами для досягнення ними певних освітніх рівнів, забезпечення духовного й фізичного самовдосконалення особистості, соціалізації її в суспільстві.

Проведена нами аналітична робота показує, що в Херсонській області на 2013–2014 навчальний рік існує 9 спеціальних шкіл для дітей зі зниженими інтелектуальними можливостями, у яких навчається й виховується близько 1 600 осіб; 11 дошкільних спеціальних закладів компенсуючого типу, у яких навчається й виховується 1 344 осіб. У 44 садках загального режиму в регіоні створено 88 компенсуючих груп із контингентом 1 117 дітей, з них 855 осіб із мовленнєвою патологією. Крім того, при 43 школах створені й успішно працюють 142 класи інтенсивної педагогічної корекції з охопленням 2 067 учнів. З 2009 року по 2012 рік розширено мережу спеціальних закладів, груп, класів у містах Херсоні, Каховці, у Чаплинському, Цюрупинському, Новотроїцькому, Нововоронцовському, Бериславському районах. Однак,

незважаючи на розширення установ з адекватними формами навчання, більше 5 тисяч дітей із затримкою психічного розвитку не охоплені спеціальним навчанням, 2,5 тисяч учнів з олігофренією в ступені дебільності перебувають у загальноосвітніх школах і не отримують корекційної допомоги. Понад 4,5 тисяч дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення, слуху, зору, інтелектуального розвитку, дитячим церебральним паралічем, аутизмом потребують допомоги [3]. Освітня система держави може стати як фундаментом, базою для розбудови державної системи соціальної реабілітації дітей із вадами психофізичного розвитку, так і інструментом для забезпечення її неперервності.

Мета статті – розкрити освітній принцип соціальної реабілітації, що є універсальним та інтегрованим засобом комплексної реабілітації дитини-інваліда.

Зауважимо, що коли в літературі визначають поняття «реабілітація засобами освіти», то мають на увазі відновлення дитини в правах на соціальне спадкування, тобто на спадкування культурно-історичного досвіду людства. У людській культурі, у кожному суспільстві існує спеціально створений освітній простір, що містить традиції й науково обґрунтовані

підходи до навчання дітей різного віку в умовах родини та в спеціально організованих освітніх установах [5, с. 12]. Таким чином, реабілітація засобами освіти в загальному вигляді означає відновлення дитини з особливими освітніми потребами в правах на спадкування культурно-історичного й соціального досвіду, досягнення максимально можливої для цієї дитини інтеграції в суспільство в доступних для неї сферах.

Відхилення в розвитку призводять до «випадання» із цього соціально й культурно обумовленого освітнього простору. Порушення спричиняють грубий розрив зв'язку із соціумом і культурою як джерелом розвитку. Порушується зв'язок батьків і дитини на ранніх етапах, оскільки дорослий носій культури не може чи не знає, як передати дитині з порушеннями в розвитку той соціальний досвід, який кожна дитина з фізичними можливостями нормального розвитку здобуває без спеціально організованих додаткових і специфічних засобів, методів, шляхів навчання.

Щодо дитини з порушеннями розвитку перестають діяти традиційні способи розв'язання освітніх завдань на всіх вікових етапах. Нагадаємо, що найкращою характеристикою цієї ситуації є метафора Л.С. Виготського про «соціальний вивих» дитини з порушеннями в розвитку: «Фізичний дефект спричиняється до соціального вивиху, зовсім аналогічно тілесному вивиху, коли ушкоджений член, рука чи нога, виходять із суглоба, коли грубо розриваються звичайні зв'язки та зчленування, а функціонування органу супроводжується болем і запальними процесами. <...> Якщо психологічно тілесний недолік означає соціальний вивих, то педагогічно виховати таку дитину – це вправити його в життя, як вправляють вивихнутий і хворий орган» [5, с. 22].

Вважаємо, що принципово важливим сьогодні є визнання всіма фахівцями доведеного вітчизняною та світовою наукою положення про те, що обмеження в життєдіяльності й соціальній недостатності «аномальної» дитини безпосередньо пов'язані не з первинним порушенням, а саме із «соціальним вивихом» [3]. Подолання «соціального вивиху» можна здійснити винятково засобами освіти, проте не масовою й традиційною, а спеціально організованою.

Освітнє середовище має будуватися особливим чином, з передбаченням «обхідних шляхів» досягнення освітніх завдань, вирішення яких в умовах норми досягаються традиційними способами.

Спираючись на дослідження О.Г. Гончарової та О.І. Кукушкіної, ми встановили, що реабілітація засобами освіти на різних рівнях означає таке:

- на рівні віку – збіг початку цілеспрямованого навчання з моментом визначення порушення в розвитку дитини (з початку перших місяців життя);

- на рівні змісту освіти – висування завдань, що не включаються в зміст освіти дитини, яка нормально розвивається;

- на рівні методів навчання – побудову «обхідних шляхів» навчання, використання специфічних засобів освіти, більш диференційоване, «покрокове» навчання, що не застосовується в освіті у звичайній ситуації;

- на рівні організації – особливі форми організації освітнього середовища, не потрібні дитині, яка нормально розвивається;

- на рівні міжосвітнього простору – максимальне розширення освітнього простору, що означає необхідність постійного цілеспрямованого навчання дитини за межами освітньої установи;

- на рівні тривалості освіти – пролонгованість процесу навчання та вихід за межі шкільного віку;

- на рівні підготовки кадрів фахівців для системи спеціальної освіти – принципову зміну профілю професійної підготовки вчителя, тобто забезпечення підготовки фахівця з діагностики й подолання «соціального вивиху», корекції розвитку дитини, відновлення порушених зв'язків у різних сферах розвитку;

- на рівні визначення кола осіб, які беруть участь у реабілітації засобами освіти, – обов'язкове включення батьків та їхню особливу підготовку силами фахівців [4].

Таким чином, реабілітація засобами освіти в загальному вигляді означає відновлення дитини з порушенням у розвитку в правах на спадкування культурно-історичного й соціального досвіду; досягнення максимально можливої для цієї дитини інтеграції в суспільство в доступних для нього сферах. Реабілітація засобами освіти відіграє особливу роль

у системі комплексної реабілітації саме тому, що лише спеціальна освіта дозволяє здійснити відновлення аномальної дитини в праві на спадкування соціального й культурно-історичного досвіду. Чим краще вирішується це завдання засобами освіти, тим вищими є потенційні можливості дитини з порушеннями в розвитку для інтеграції в суспільство, тим більше вона є підготовленою до дорослого життя, тобто соціально компетентною.

Цілком зрозуміло, що клієнти реабілітаційної установи в процесі отримання освіти мають особливі потреби, адже у всіх них є первинні порушення в розвитку, що приводить до ситуації «соціального вивиху».

Під час нашого дослідження було визначено особливі освітні потреби дітей із порушеннями в розвитку, які, безумовно, мають забезпечуватися в центрі комплексної соціальної реабілітації, принаймні в тому, у якому застосовується «освітня» модель соціальної реабілітації. Проаналізуємо їх далі.

1. Первинне порушення в розвитку дитини має виявлятися якомога раніше. Нині можливе виявлення багатьох порушень у розвитку дітей уже на першому році та навіть перших місяцях життя.

2. Цілеспрямоване спеціальне (корекційне) навчання й виховання має починатися відразу ж після діагностики первинного порушення в розвитку незалежно від віку дитини. Так, якщо порушення слуху виявлено наприкінці першого місяця життя дитини, то й цілеспрямоване спеціальне навчання має починатися в цей період. Украй небезпечною для дитини є ситуація, коли після виявлення первинного порушення в розвитку всі зусилля дорослих спрямовуються винятково на спробу лікування дитини, тобто реабілітацію засобами медицини. Ігнорування необхідності одночасної цілеспрямованої психолого-педагогічної допомоги призводить до незворотних втрат у досягненні можливого рівня реабілітаційного потенціалу дитини.

3. Вчасно мають визначатися всі напрями можливого розвитку «соціального вивиху», що можуть виникнути в конкретної дитини внаслідок характеру й ступеня первинного порушення та віку, у якому воно настало; мають визначатися ролі кожного «вивиху» в соціальному розвитку дитини, характер і зміст спеці-

ального навчання, спрямованого на усунення вже наявних і попередження нових «соціальних вивихів».

Так, комплексне порушення слуху й зору призводить до випадання дитини із суспільно вироблених культурних традицій формування процесу письма та читання. Це обумовлює несформованість базового механізму писемного мовлення – механізму перетворення змісту тексту на особистий соціальний та емоційний досвід дитини.

4. У зміст навчання мають вводитися спеціальні модулі, спрямовані на вирішення завдань розвитку дитини, що відсутні в змісті освіти її однолітків, які нормально розвиваються.

Так, дитина з порушенням зору, слуху, інтелекту має потребу в спеціальному розділі навчання (що має назву «соціально-побутова орієнтація»), коли вона вчиться правилам елементарного соціального поведіння, соціальної взаємодії, комунікації, вивчає функції різних соціальних служб. Діти з різними порушеннями в розвитку мають потребу в спеціальному змісті навчання із цілеспрямованого соціально-емоційного розвитку, у формуванні уявлень про внутрішній світ людини, формуванні механізмів свідомої регуляції власної поведінки та взаємодії з оточенням. Діти з порушенням слуху мають потребу в спеціальному курсі занять із розвитку словесно-логічного мислення.

5. Мають будуватися «обхідні шляхи» навчання, використовуватися специфічні засоби, що не застосовуються у звичайній освіті. Так, для навчання читання сліпих дітей необхідне застосування шрифту Брайля.

6. Має здійснюватися регулярний контроль за відповідністю обраної програми навчання реальному рівню розвитку дитини, для чого мають розроблюватися спеціальні педагогічні «інструменти», технології.

7. Має забезпечуватися особлива просторова й часова організація освітнього середовища. Так, наприклад, аутичні діти мають потребу в особливому структуруванні освітнього простору, що полегшує їм розуміння сенсу того, що відбувається навколо, дає їм можливість прогнозувати хід подій і планувати свою поведінку.

8. Усе доросле оточення має бути відповідно підготовленим, брати реальну участь у вирішенні освітніх завдань поза

освітньою установою, а їх зусилля повинні координуватися.

9. Реабілітація засобами освіти не повинна закінчуватися періодом шкільного навчання. Дитина з вадами має потребу в реабілітації засобами освіти протягом усього свого життя, хоча з віком її завдання будуть принципово змінюватись.

10. Процес реабілітації засобами освіти має здійснюватися кваліфікованими фахівцями різного профілю, компетентними в питаннях корекції розвитку дитини під час її навчання.

Підсумовуючи, зазначимо, що освітній принцип соціальної реабілітації дитини з особливими потребами ставить за мету соціальну адаптацію й інтеграцію дитини з інвалідністю, у тому числі в загальноосвітній школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремень В.Г. Освітнянський простір і соціальна робота в Україні: концептуальні засади взаємовпливу / В.Г. Кремень // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2008. – № 2. – С. 5–16.
2. Концепція спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами в Україні // Дефектологія. – 2010. – № 1. – С. 2–15.
3. Казанікова О.В. Проблема соціалізації дітей з обмеженими розумовими можливостями (аналіз діяльності Центру реабілітації дітей-інвалідів м. Херсона) / О.В. Казанікова, Л.Т. Нікішина // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 118–122.
4. Соціологія : [словник] / за ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. центр духовної культури, 2000. – 389 с.
5. Соціальна робота з людьми з особливими потребами : [метод. матеріали для тренера] / [О.В. Безпалько та ін.] ; за заг. ред. І.Д. Звереві. – К. : Науковий світ, 2002. – 55 с.